

ВЕЗЕ ТИПОГРАФА У ЦРНОЈ ГОРИ С ХРВАТСКИМ ТИПОГРАФИМА ДО ПРВОГ СВЈЕТСКОГ РАТА

Међународне везе и сурадња типографских радника, посебно водећег, слагарског, слоја, маркантна су обиљежја модерног типографског покрета и у XIX и у XX ст., посебно до првог свјетског рата. Везе и сурадња су практични изрази специфичног типографског, струковног интернационализма, карактеристичног за друштвено ангажиране типографе, без обзира на њихова различита идејна и политичка опредјељења. Због тога су типографске потпорно-културно-синдикалне организације чврсте. Наиме, идејне и политичке борбе међу типографима знаду их потресати, али их не разбијају; штовише, типографи различитих увјерења умију у њима сурађивати, или се барем толерирати, у оквиру потпорних, културних и синдикалних функција својих организација. Исто тако, типографске организације одржавају одређене и суставне међусобне везе и сурадњу, код чега разлике у националном саставу и доминирајућим идејним и политичким утјецајима (у неким организацијама превладавају социјалисти, у другојма не) у начелу нису никаква запрека.

Све наведене одреднице типографског покрета налазимо и у организацији типографа сјеверне Хрватске (Хрватске и Славоније), тј. у Хрватском типографском друштву (даље: ХТД; конституирано год. 1870, дјелује самостално до год. 1920). Важно је уочити их, јер помажу разумијевању веза и сурадње ХТД-а с другим типографским организацијама. Треба истаћи да се сјевернохрватски типографи, унутар свог опћег, прилично широког интереса за међународни типографски покрет, посебно занимају за типографе у другим, национално и језично сродним, хрватским и јужнословенским покрајинама и земљама. Међународне везе и сурадња долазе до изражаја особито у листу ХТД-а „Хрватски типограф“ (1898—1920), што је разумљиво, јер је рад самог друштва у извјесној мјери омеђен, па и спутан правилима, те различитим односом чланова према правилима предвиђеним функција-

ма друштва. Треба истаћи да је „Хрватски типограф“ био, у знатној мјери, гласило типографа у Далмацији, у Истри (са Крком), у Босни и Херцеговини и у Србији.¹

Склоп свих тих околности омогућује нам пуно разумијевања интереса црногорских типографа за „Хрватски типограф“ и интереса тог листа за положај и дјелатност црногорских типографа. Треба одмах прецизирати да се тај интерес појављује у раздобљу најживље активности црногорских типографа (на Петињу), тј. 1906. и 1907 (шира временска ознака у наслову — „до првог свјетског рата“ — упућује на то да други подаци о везама и сарадњи у грађи — „Хрватском типографу“ и записницима ХТД-а — нису нађени).

Прије тога треба споменути једну претходну епизоду која је у вези с другачијим околностима. Почетком год. 1903. „Хрватски типограф“ коментира ситуацију у загребачкој „Српској штампарији“.² „Србобран“, српски опозициони лист, био је обустављен, а почео је излазити, као дневник Српске самосталне странке у рукама напредњака, „Нови Србобран“. Управа „Српске штампарије“ морала је повећати број радника због повећања посла, но да уштеди на трошковима није запослила квалифициране ни организиране раднике, него је довела двојицу неквалифицираних и неорганизираних радника из Црне Горе и запослила их као слагаре, а требало их је доћи још седам.

Критички коментар „Хрватског типографа“ (вјеројатно самог уредника Јосипа Зочека), на основи дописа једног радника те тискарне, има два саставна дијела, тј. изражава идејно-политичку критику и критику с гледишта заштите радничких интереса. Лист каже да је Црна Гора јуначка земља и да су Црногорци на међдану јунаци, што је познато цијелом свијету, но нови слагари нису такви. „Довабљени“ су у Загреб да се изобразе и усаврше у слагарском умијећу, а раде без икаквих осигураних радних увјета, не добивају ни редовну плаћу него храну и смјештај. Квалифицирани слагари их упозоравају да су изабљивани, но они одговарају да раде из патриотизма. Дописник се пита раде ли тако из српског или црногорског патриотизма, и примјећује да би српски квалифицирани слагари, ионако слабо плаћени, могли постати жртвом таквом патриотизму (тј. због конкуренције јефтинијих доведених слагара изгубити посао). Та гледишта имају и један

¹ Основно је дјело о сјевернохрватским типографима: В. Цецић, Хисторија организације и политичких борби графичких радника Хрватске 1870—1955, Загреб 1955; но многи проблеми у њему нису обухваћени или нису разрађени. За проблеме споменуте у овом уводу може се успоредити: В. Оштрић, Хрватски типографи и тискара »Кугукта«, Крчки зборник 3, Крк 1971, 177—187; Исти, О везама и сарадњи између истарских и сјевернохрватских графичких радника до првог свјетског рата, реферат за знанствени скуп у поводу прославе 50-годишњице „Лабинске републике“, Рабац 1971 (у тиску).

² Хрватски типограф (даље ХТ), 7. вељаче 1903 („Нови Србобран“).

шири контекст. Уредник је наике присташа Чисте странке права (типографи — присташе те странке имају тада релативну већину у ХТД-у), која се у јесен 1902. ангажирала у протусрпским демонстрацијама у Загребу. Почетком 1903 — након шовинистичког нападаја „Србобрана“ на Хрвате и шовинистичких протусрпских демонстрација у Загребу, а прије протумађарског народног покрета у Хрватској 1903—4. — односи су били несумњиво још напети.³ Све је то утјецало на писање „Хрватског типографа“ о приказаном случају.

Ипак, повреда радничких интереса која је тиме учињена главна је брига листа, који упозорава да је повријеђено неколико чланова Обртног закона. Наике, довођење неорганизованих слагара из вана, потпуно овисних о послодавцу који их је довео, угрожавало је рјешавање кроничног проблема окупљања свих типографског радника у организацију. Упошљавање великог броја шегрта којима су, под надзором пословођа, повјеравани послови квалификованих радника, угрожавало је или онемогућавало борбу за одржање и повећање тарифа, запосленим квалификованим радницима угрожавало запослење, а незапосленима отежавало запошљавање. Организовани типографи воде сталну борбу против таквих појава; стога упозоравају и на описани случај у „Српској штампарији“ у Загребу, који се овдје спомиње због радника из Црне Горе.

Типографи из Црне Горе успоставити ће везе с „Хрватским типографом“, како је речено, год. 1906. и 1907. Временски, њихова активност припада раздобљу борбе за уставност 1905—1910. г.⁴ На Цетињу тада ради Државна штампарија, реорганизована год. 1886. под руководством Јована Павловића, министра просвјете, а од год. 1891. посебан правилник регулира њен статус, начин рада и радне односе штампарских радника.⁵ Од год. 1906. има и Министарство војно своју штампарију, мању од Државне штампарије која је од год. 1891. под управом Министарства просвјете.⁶ „Правила за раднике у Књажевској Црногорској Државној штампарији“, Цетиње 1891 (друго издање год. 1901), осигуравала су радницима једну вриједну тековину која је тада била и у међународним размјерима прилично ријетка, наике 8-сатни радни дан, а и више других одредби биле су, у поредби с онима у другим нашим

³ За сажет приказ тих збивања, у ширем склопу, усп.: J. Šidak — M. Gross — I. Karaman — D. Sepić, *Povijest hrvatskog naroda g. 1860—1914*, Zagreb, 158—159, 212—213.

⁴ Н. С. Мартиновић, *Почеци радничког покрета у Црној Гори*, Историјски записи, 1959, бр. 1, 15.

⁵ Усп.: Р. Ј. Драгићевић, *Црногорске штампарије (1493—1918)*, Историјски записи, 1956, бр. 1—2, 37—38; Н. С. Мартиновић, н.д.ј., 10—11 (*Радно право у старој Црној Гори*).

⁶ Р. Ј. Драгићевић, 37, 38; Н. С. Мартиновић, 11.

земљама, доста повољне за раднике.⁷ Та су правила донесена иницијативом и одлуком министарства, без активног судјеловања радника, слично као позната прва правила те врсте у Хрватској, донесена у Гајевој штампарији у Загребу год. 1837.⁸

Извјесна питања важна за раднике нису у њима била ријешена, а у току рада Државне штампарије појављивала су се и нова. Те су околности морале навести раднике да се организирају, тим прије што су неки од њих очито дошли извана, те су се упознали с типографским покретом у другим земљама. Поткрај год. 1906. цетињски типографи (у Државној штампарији) оснивају „Типографски клуб“, као организациону основицу тарифног покрета што га желе провести.⁹ Није вјеројатно да су и радници из штампарије Министарства војног ступили у „Типографски клуб“ Њихов статус радника војних оружаних радионица био је, може се просудити, препрека за такву активност.¹⁰ И даљње вијести о акцијама цетињских типографа односе се на Државну штампарију. Радници су тада тражили три ствари: очување једне тековине коју су већ имали (8-сатни радни дан), рјешење једног дотад неријешеног питања (право на мировину), рјешење проблема који се постепено заоштрио (побољшање плаћа, очито због повећаних животних трошкова на Цетињу). Подаци о избијању штрајка 19. студеног 1906. не налазе, на жалост, потврду у „Хрватском типографу“.¹¹ Но тај лист доноси више података о збивањима у првим

⁷ Р. Ј. Драгићевић, 38—48; поближе, Н. С. Мартиновић, н.дј., 10—11; укратко, Ј. Р. Бојовић, Радничка класа и њено организовање у Црној Гори до 1914. године, Материјали научног скупа „Прво радничко друштво у југославенским земљама — Осијек 1867“, Слав. Брод 1969, 329—330.

⁸ О њима, с текстом, в.: В. Цецић, н.дј., 50—52.

⁹ ХТ, 17. студеног 1906. Та организација није, колико ми је познато, забиљежена у досадашњој литератури, па је добро донијети ту вијест у цијелости: Црна Гора.

Са Cetinja dolazi nam viest, da su se tamošnji knjigotiskarski pomoćnici organizovali i osnovali »Typografski klub«, komu je zadaća promicati interese knjigotiskarskih pomoćnika na Cetinju. Kako su i na Cetinju životne prilike poskupile, predali su tamošnji drugovi ministarstvu molbu, da im se a) poboljša plaća, b) da im se osigura pravo na mirovinu i c) da se i nadalje pridrži dosadanje 8-satno radno vrijeme. Mladomu »Typografskomu klubu« na Cetinju želimo najbolji uspjeh.

¹⁰ Усп.: Н. С. Мартиновић, н.дј., 11.

¹¹ У Црној Гори има више штрајкова год. 1906. и 1907. (Н. С. Мартиновић, 16—18; Ј. Р. Бојовић, 334—338). — Сјећања Божа Ј. Мартиновића о тешким радним увјетима и незадовољству у Државној штампарији забиљежио је и цитирао Н. С. Мартиновић, н.дј., 16. Ти су мемоарски подаци, како то често бива, релативно неодређени и непотпуни. — За штрајк који је избио 6. односно 19. студеног (разлике у календару!) 1906. у литератури (Н. С. Мартиновић, 17; Ј. Р. Бојовић, 334) се спомиње као извор исказ С. Рајковића у току „Бомбашке афере“, објављен 14. липња 1908. Дакле, дан је касније, у посебним околностима, и чини се, тенденциозно, с обзиром на негативну улогу С. Рајковића међу типографима год. 1907. (в. у даљњем тексту). Један допис са Цетиња, с прегледом збивања, изричито спомиње да се штрајковало два пута, почетком год. 1907, те описује те штрајкове (ХТ, 1. липња 1907). Све то, рекао бих, повећава вриједност података у „Хрватском типографу“.

мјесецима год. 1907. То су савремени подаци из прве руке, па им треба посветити пажњу.

До штрајка слагара и стројара у Државној штампарији дошло је 17. сижечња 1907, а у штрајк је ступило 12 радника.¹² Помоћни радници, према томе, нису штрајкали, како се то и иначе дешавало (те групе графичких радника организирају се и у пуној мјери солидаризирају с основним групама касније и спорије).¹³ Главни су захтјеви штрајкаша били: „напуштање дневног рапорта о пословању“ (очито нова мјера управе која се у тарифном покрету поткрај год. 1906. не спомиње), „повишење плаће и то: за I разред 110 круна мјесечно, за II разред 100, а за III 90 круна. Радно вријеме има изнашати као и досада 8 сати дневно“.¹⁴ Раднички поузданици преговарали су 19. сижечња два пута у министарству финансија, али без успјеха, јер су радници у цјелини остали код својих захтјева.¹⁵ Радници су се посебно успротивили увођењу 9-сатног радног дана, док је влада одбијала да разврста све раднике у три плаћевна разреда и повећа им плаће до споменутих износа.¹⁶ Надлежни је министар (то ће бити, према формулацијама у вијестима, министар финансија) обећао „да ће ту ствар риешити народна скупштина, која се је већ састала у поновно засједанье“, а штрајкаши су 22. сижечња наставили с радом, очекујући да се то обећање испуни, но одлучили су да ће поново обуставити рад ако скупштина не ријешити њихово питање, те да ни под којим увјетом неће прихватити повећање радног дана, „пошто је и сам министар финансија одобрио осамсатни радни дан“.¹⁷ Рјешавање њихових захтјева одгођено је, наиме, док се не донесе буџет.¹⁸ У међувремену је фактор (пословођа) Државне штампарије Ђока Јовановић (за којег дописник каже да је по злу познат београдским друговима) подузео мјере да разбије јединство радника. Кад је штрајк избио по други пут, управо је изласланик штрајкаша Петар Вукчевић постао штрајколомац, а награђен је

¹² ХТ, 26. сижечња 1907 (Црна Гора), Податак о броју штрајкаша — 12 — понавља се и у ХТ-у од 9. вељаче 1907.

¹³ Постоји податак да је у Државној штампарији радило 50 радника (сјећања В. Ј. Мартиновића, Н. С. Мартиновић, 17), што се, ако је бројка тачна, односи на све раднике заједно (с помоћним радницима и научницима). Податак В. Ј. Мартиновића да су сви радници и ученици ступили у штрајк треба узети с резервом, барем за тај штрајк.

¹⁴ ХТ, 26. сижечња 1907.

¹⁵ Исто. Успоредбом података дало би се закључити да В. Ј. Мартиновић (Н. С. Мартиновић, 16) мисли на тај штрајк кад спомиње да је изабран „штрајкачки одбор од тројице, међу којима је био и типограф Перо Вукчевић“. В. Ј. Мартиновић, који је тада био ученик (тј. научник), спомиње опћенито да је год. 1907. дошло до тарифног покрета (Н. С. Мартиновић, 17).

¹⁶ ХТ, 9. вељаче 1907. — Док је у Државној штампарији и 1891. и 1901 одређен 8-сатни радни дан (Н. С. Мартиновић, 10, 11), у штампарији Министарства војног уведен је 9-сатни радни дан (исти, 11).

¹⁷ Исто.

¹⁸ ХТ, 1. липња 1907 [допис: Цетиње, 7 (20) маја 1907].

мјестом подфактора, иако без повећања плаће. Штрајкаши су на то својим увјетима за обуставу штрајка додали и захтјев да се постављење Вукчевића на мјесто подфактора повуче. П. Вукчевић је, међутим, придобио и свог рођака Лазара Вукчевића. Трећи је штрајколомац имао бити Обрад Глумац, који је био на лијечењу у Дубровнику, но он је одбио да ступи у посао док то и други не учине. Тог дана су штрајкаши опет преговарали с министром, добили су иста обећања, с роком од 12—14 дана за остварење, прихватили их и вратили се, скупа с О. Глумцем, на посао.¹⁹

Радници су тада одбили да прихвате неке реформе које је хтио увести пословођа Ђ. Јовановић, док се њихова ствар не ријеша. Управа је позвала из Загреба још двојицу слагара, Перу Трњачева и Јову Стефановића. Након 2—3 тједна, када је скупштина одгођена, а обећања остала неостварена, радници су одлучили „посао и по трећи пут напустити, а да се више не вратимо, доклегод министар не изпуни свога обећања“.²⁰ Међутим, још исте вечери су открили да ће један од њих, Стева Рајковић, бити штрајколомац (дописник тврди да се С. Рајковић називао социјалистом, али да је још год. 1905. у Београду, био штрајколомац), па су одлучили да одустану од штрајка (управа би с њим, као добрим радником, имала довољно штрајколомаца, па штрајк не би успио), а штрајкомолце у међусобним односима бојкотирају.²¹ Касније су установили да и стројара Луку Милошевића треба убројити међу потенцијалне штрајкомолце.

Занимљива је ситуација двојице слагара који су дошли из Загреба. Управа штампарије имала је с њима своје рачуне, но они су се солидаризирали с осталим радницима, потичући их на даљњу борбу, препоручујући „да се чим прије и чим боље организујемо, јер би нам тада остале радничке организације стајале о бок“.²² — Из овога се даде закључити да цетињски „Типографски клуб“ није био организиран као регуларно типографско друштво, на начин и по узору осталих друштава, него је био једна провизорна организација која није могла организирати стабилну активност и активирање међународног типографског покрета у корист црногорских типографа. — Двојица су типографа из Загреба добили стога моментални отпуст, уз по 50 круна путног трошка, а

¹⁹ Исто. Није, на жалост, споменуто када је штрајк почео и завршио, ни колико је трајао. То би могао бити штрајк у ожујку 1907. који се у литератури помиње (Ј. Р. Војовић, 335).

²⁰ Исто. Тај сувремена извјештај не помиње, дакле, никакав штрајк год. 1906, него покушај о којем је управо ријеч сматра трећом штрајкашком акцијом (након прве — 17—21. сижечња 1907 — и друге — вјеројатно у ожујку 1907).

²¹ Исто. С обзиром на улогу коју има у овој трећој штрајкашкој акцији и последице које је искусио (бојкот), С. Рајковић је год. 1908. тенденциозно приказао ситуацију 1907, па неће бити да су основни узроци штрајкова биле више наднице извана придоншлих радника (усп.: Ј. Р. Војовић, 334, 335). Ти су његови искази у супротности с подацима из „Хрватског типографа“ (посебно с онима у тексту који слиједи).

још један типограф, Лазаревић, сам је, разочаран, напустио посао. Њихови су их другови потпомогли новчано, а њихов дописник закључује свој извјештај упозорењем да типографи који би канили доћи на Цетиње добро промисле и распитају се какви су увјети (посебно због скупоће) и констатира да ће штрајколомци убудуће бити бојкотирани од свих организованих радника. О њима говори с оштрином која је традиционална и уобичајена код већине организованих типографа.²²

Ако је вјеровати цетињском дописнику „Хрватског типографа“ год. 1907. активност типографа у Државној штампарији налази се на вишој разини него што је приказује С. Рајковић год. 1908. Радници не штрајкују зато да би онемогућили типографе придошле извана, него досљедно настављају тарифни покрет за почет поткрај год. 1906, након оснивања „Типографског клуба“. Придошли типографи су се с њима солидаризирали потичући их на бољу организацију, те су због тога изгубили посао. У вијестима што смо их користили не спомиње се захтјев да се тражи и непримање нових научника у штампарију,²³ који је подјелио раднике, додуше привремено, на двије струје, како тврди С. Рајковић.²⁴ Раднике је подјелило то што су неки од њих постали штрајколомци или били спремни да то постану (дописник „Хрватског типографа“ наводи, како смо видјели, поименце, четворицу). Како је то било довољно да се у случају штрајка рад како-тако настави, остали су радници били блокирани у настављању борбе.

Будући да цетињски типографи нису били чврсто и јединствено организовани, а њихов проблем, може се просудити, није овисио само о нерасположењу послодавца (државе) према њиховим захтјевима које је стварно постојало (види се по неким поступцима управе штампарије), него и о стварним политичким и финансијским потешкоћама у то доба, увјети за неку дугу и упорну борбу нису били бац повољни, па такве борбе више неће-

²² Исто. За штрајколомце дописник каже да „се зна, што ће њих пратити од стране сваког свјестног радника, како овдје, тако и на страни“.

За боље разумијевање позитивног држања двојице слагара из Загреба треба истаћи и то да за једног од њих, П. Трњанчева, знамо да је социјалист. Записници Типографског социјал-демократског клуба у Загребу, осниваног год. 1905, спомињу га међу члановима, прије боравка у Црној Гори — Архив за раднички покрет, Београд, Збирка Витомира Кораћа, сигн. 89, 1 и д.; Хронологија радничког покрета Босне и Херцеговине до 1941. године, Сарајево 1971, 198, 199, 216, спомиње га као члана Главног одбора Социјалдемократске странке Босне и Херцеговине и члана Мјесног одбора странке у Сарајеву, год. 1912. и 1913.

²³ Тај захтјев, чест у типографском покрету, изгледа реакционарним, јер као да изражава уски, цеховски дух старијих радника, но уз ту има и једну другу, важнију значајку. Примање већег броја научника било је, наиме, средство послодавца у борби за изигравање колективних уговора; радом научника под водством пословођа или других послодавцу оданих људи настајало се створити јефтину конкуренцију квалифицираним и организованим радницима.

²⁴ Усп.: Ј. Р. Бојовић, 335.

мо наћи у раздобљу до свјетског рата. Но баш због тога, а и због других околности, приказаних овдје и у осталој, основној, литератури, тарифни покрет и штрајкови типографа Државне штампарије на Цетињу поткрај год. 1906. и у првим мјесецима год. 1907. представљају врхунац активности црногорских типографа у раздобљу до год. 1914. и имају мјесто од одређеног значења у почецима радничког покрета у Црној Гори. На врхунцу своје активности цетињски типографи су се повезали и са типографима у једној сродној, хрватској, средини, односно са јединим (уз „Типографски гласник“ — у Београду), типографским листом на хрватско-српском језичном подручју. Та веза допуњава увид у сурадњу типографа сјеверне Хрватске с типографима у другим покрајинама и земљама, а црногорске типографе представља у нешто потпунијем свјетлу.

Владо Оштрић